

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת פינחס, תשס"ט
מספר 817

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חוות יאיר – החוט המקשר לשני חלקי הסיפור של בנות צלפחד

סיפור בנות צלפחד מפוצל לשני מקומות בחומש במדבר: האחד בפרשת פינחס, שבו מעלות בנות צלפחד את בעייתן: "לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אֲבִינוּ מִתּוֹךְ מִשְׁפַּחְתּוֹ" (במ' כז:ד); והאחר בסוף פרשת מסעי, שבו מעלים ראשי האבות משבט מנשה את הבעיה שעשויה להיווצר בעקבות הפתרון שניתן לבנות צלפחד: "וּמַגִּדְלֵי נַחֲלָתָנוּ יִגְרַע" (לו:ג).

ממחקרים מודרניים בפסיכולוגיה ובייחוס שמות עולה ששני חלקי הסיפור הם סיפורים נפרדים שכל אחד מהם הוא תוצאה של אירוע שקדם לו ולפי סדר הכתוב. ההבדל הסוציולוגי בין שני הסיפורים טמון בשאלה: האם שיוכו הבסיסי של האדם הוא למשפחה או לשבט¹; האם המשפחה האוטונומית היא חלק משבט או שמא השבט הוא אוסף משפחות? כלומר מהו גרעין היסוד של העם.

שפת הטיעונים של בנות צלפחד בפרשת פינחס שונה לחלוטין משפת הטיעונים של ראשי השבט בפרשת מסעי. בנות צלפחד ביקשו לשמר את זכר האב, ואילו ראשי השבט ביקשו לשמור על אופציות רכוש ה"נכסי דלא ניידים" שלהם.

שפתן הרגשית של בנות צלפחד

בנות צלפחד מכירות בחוק שנחלה עוברת בירושה לבנים ולא לבנות,² שכן זהו חוק-טבע: כוחו של האיש גדול משל האישה: הוא יכול לעבד את האדמה, להגן עליה ולפרנס מכוחה את משפחתו. בנות צלפחד הבינו זאת, ולכן שפת הטיעון שלהן לא הייתה משפטית אלא רגשית, ובה הושם דגש על הרגש והיחסים הפנים-משפחתיים. היחסים הבין-אישיים הם הפרמטר החשוב להמשך הקיום המשפחתי. בהגשת טענותיהן הן לא התחמקו מגורם כלשהו הנוגע לנושא שהעלו. כל מי שייתכן שתהיה לו נגיעה בדבר נכלל בנוכחים שאליהם פנו, ועל ידי זה נשמעו דבריהן ישירות ולא מצד שלישי: "וַתַּעֲמִדְנָה לְפָנַי מִשֶּׁהָ וְלְפָנַי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וְלְפָנַי הַנְּשִׂאִים וְכָל הָעֵדָה פָּתַח אֶהְ-ל-מוֹעֵד" (כז:ב). נושא דיבורן העיקרי לא היה חפץ או רכוש אלא שימור זכר האב כחלק ממערך יחסים תוך-משפחתיים: "לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אֲבִינוּ מִתּוֹךְ מִשְׁפַּחְתּוֹ פִּי אֵין לוֹ בֵּן" (שם:ד). האמירה הייתה קצרה, תמציתית, ממוקדת ולא חוזרת על עצמה. מיד לאחר מכן הן מציעות פתרון מעשי לשימור הנחלה כרכוש המשפחה: "תָּנָה לָנוּ אַחְזָה בְּתוֹךְ אַחֵי אֲבִינוּ" (שם:ד). הפתרון אינו

¹ ראו אביה הכהן, "לבעיית הסדר בספר במדבר", **מגדים ט'**, תשרי תש"ן, עמ' 27-39

² ראו: "פרשת בנות צלפחד בזיקה לתעודה חדשה מנוזי": <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=14041>; מאמרו של מ' זר-כבוד, "מה בין משפטי התורה לחוקי עמורבי": <http://mikranet.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13061>

תובע רכוש השייך לזולת ואינו מעמיד את הזולת כגוזל רכוש השייך לאחר. הן אינן מאריכות בדיבור, אינן כופלות דיבורים ותנאים ומציעות, כאמור, פתרון מעשי.

הדיבור בשפה רגשית הנחקר בטיפול משפחתי ב-40 השנים האחרונות כענף בפסיכולוגיה, הוא אבן היסוד לבניינו וקימו של התא המשפחתי. ממחקרים והדרכות של מטפלים זוגיים למדים כמה עקרונות לדיבור נכון בנסיבות כאלה: לא להתקיף, לא למתוח ביקורת. דיבור על "עצמי" במשפטי "אני", הסברת הגורם לרגשות, הבהרת צרכים וציפיות, וידוא קשב, לא לקרוא מחשבות ולא להגזים.

בכל האלמנטים הללו משתמשות בנות צלפחד. ביסוד טענתן מונח החשש שמצבן כרווקות מבוגרות יימשך,³ ובכל זאת השומעים אינם מרגישים מותקפים. נראה שהבית שבו גדלו (הרבה שנים כיתומות) התנהל בשפה זו. נראה שזאת הסיבה לכבוד הרב שרחשו לאביהן, שאת זכרו רצו לשמר אף ש"בחטאו מת".

שפתם המשפטית של ראשי שבט מנשה

שפת הטיעונים של ראשי האבות משבט מנשה היא משפטית. הם מתכוונים לנכסי השבט ולא אל עצמם. בכל אזכור (הירושה והיובל) הם חוזרים על הטיעון בניסוח כפול – חיובי ושלילי: למי תתווסף הנחלה וממי תיגרע: "וְנוֹסֵף עַל נַחֲלַת הַמַּטֵּה אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה לָהֶם וּמִגֵּרֵל נַחֲלָתָם יִגְרַע" (לו:ג), ולאחר אזכור היובל: "וְנוֹסֵפָה נַחֲלָתָן עַל נַחֲלַת הַמַּטֵּה אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה לָהֶם וּמִנַּחֲלַת מַטֵּה אֲבֹתֵינוּ יִגְרַע נַחֲלָתָן" (שם:ד). גם משה, בהביאו את דבר ה', כופל את דבריו: "וְלֹא-תִסָּב נַחֲלָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמַּטֵּה אֶל מַטֵּה כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת מַטֵּה אֲבֹתָיו יִדְבְּקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (לו:ז); ושוב: "וְלֹא-תִסָּב נַחֲלָה מִמַּטֵּה לְמַטֵּה אַחַר כִּי-אִישׁ בְּנַחֲלָתוֹ יִדְבְּקוּ מִטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (לו:ט). את דבריהם אין הם שוטחים בפני כל הנוגעים בדבר. מהמפגש שלהם נעדרים גם אלעזר הכהן, שנכח במפגש עם בנות צלפחד, וגם בנות צלפחד עצמן עם כל העדה.

הסתמכות על תקדים משפטי

מדוע שמרו בני מנשה את טיעונם עד לסוף פרשת מסעי ולא העלוהו מיד לאחר שקיבלו בנות צלפחד את נחלתן בפרשת פינחס?

בסוף פרשת מטות מספרת התורה על התנחלותו של יאיר בן מנשה. ייחוסו המשפחתי מפורט בדבה"א (ב:כא-כב):⁴

וְאַחַר כֵּן חֲצֹרֹן אֶל בֵּית מַכִּיר אָבִי גִלְעָד וְהוּא לְקַחָה וְהוּא בֶּן שָׁשִׁים שָׁנָה וַתֵּלֶד לוֹ אֶת שְׁגוֹב. וּשְׁגוֹב הוֹלִיד אֶת יְאִיר וַיְהִי לוֹ עֶשְׂרִים וְשָׁלוֹשׁ עָרִים בְּאֶרֶץ הַגִּלְעָד.

לאחר שחצרון אבי-כלב נשא לאישה נוספת (או לאחר שהתאלמן) את בת מכיר בן מנשה, נולד לו שגוב, וזה הוליד את יאיר. אם כן, יאיר היה חימש ליהודה (יאיר בן שגוב בן חצרון בן פרץ בן יהודה).⁵ שני פרשנים על אתר⁶ מסתמכים על דברי הימים ש"יאיר בן מנשה" שבפרשת מטות (וכן בדב' ג:יד) הוא יאיר בן שגוב למטה יהודה. הגמרא במסכת יבמות (סב ע"ב) בדיון על ירושת בני בנים כבנים רואה ביאיר את נכדה של בת מכיר ונכדו של חצרון.⁷

זאת אפוא הסיבה להתעוררותם של ראשי שבט מנשה בפנייתם אל משה בשפה משפטית מובהקת. "יאיר בן מנשה", שלמעשה הוא משבט יהודה, השתלט על אדמות שבט מנשה בזכות ייחוס סבתו לשבט מנשה. נמצא שבחלוקת הנחלות הראשונה בעם ישראל בעבר הירדן המזרחי גרמו נישואי בת שבט מנשה עם בן שבט יהודה להעברת הבעלות על אדמות שבט מנשה לבן שבט אחר.

יש אפוא סדר בתורה וסיבה לריחוק הפרשיות זו מזו, ויש מוקדם ומאוחר בפרשיותינו. בנות צלפחד פנו אל משה לאחר הוראותיו לחלוקת הארץ לשבטים לפי ייחוס בית אב. התנחלויות "יאיר בן מנשה" משבט יהודה, המתוארות לאחר חלוקת הנחלה בעבר הירדן המזרחי, נראו בעיני ראשי שבט מנשה כיישום הראשוני של ההוראה שבאה בעקבות תלונת בנות צלפחד והצטיירו

³ כבא בתרא ק"ט ע"ב: "אפילו קטנה שבהן לא נישאת פחותה מארבעים שנה".

⁴ ראו מחקרו של א' דמסקי, "רשימת היחס של מנשה ונחלת מלכה בת צלפחד", ארץ-ישראל טז (תשמ"ב), עמ' 75-70.

⁵ יש פרשנים ובתוכם הגר"א, השומטים את הבסיס לטענה דלקמן, בכך שסוברים שהיו שני יאיר ואינם מזהים כאחד את יאיר הנאמר בפרשת מטות עם יאיר הנאמר בדברי הימים.

⁶ אבן עזרא ורמב"ן.

⁷ רש"י ביבמות: אלא הכי דנפקו מחוקקים מחצרון מבתו של מכיר, אלמא בני בתו כבניו.

בעיניהם כתקדים משפטי שיביא להשתלטות בני שבטים אחרים על אדמתם. בשל כך באה פנייתם למשה בסוף פרשת מסעי.

טיעון רגשי וטיעון משפטי – איזה מהם התקבל להלכה

בנות צלפחד נישאו לקרובי משפחתן המצוינים בבקשתן לנחלה: "כִּתּוּבְךָ אֶחָי אֲבִינוּ" (כז:ד), כפי שנאמר בפרשת מסעי: "וַתִּהְיֶינָה... לְבָנֵי דִדֵּיהֶן לְנָשִׁים" (לו:יא). בשני מקומות בגמרא (בבא בתרא קיט-קכ; תענית ל ע"ב) נזכרת הלכת בנות צלפחד. בשניהם נעשה ביטולו של סייג הנישואין (שהוטל על בנות יורשות שלא להינשא לבני שבטים אחרים) עילה לשמחה לדורות של כל עם ישראל, שמחה שנחוגה בט"ו באב. ה"משך חכמה" מבאר זאת (במ' לו:א):

נראה דהיו מבינים דדבר זה לא יתכן להיות לעולם, דנמצא יהיו בני ישראל חלוקין זה מזה ולא קשורים ואגודים זה בזה, הגורם הריסה גדולה לקיום האומה והתפתחותה.

בשניהם ההלכה (אליבא דרב יהודה ורבא) הפכה את סיוג הנישואים הבין שבטיים לצייוי זמני שנועד רק לבנות צלפחד ולבנות דורן. אבל ההלכה של ירושת הבנות במקום שאין בן ("אִישׁ פִּי-יָמוּת וּבֶן אֵין לוֹ וְהֶעֱבַרְתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְבָתּוֹ" – כז:ח), נחתמת באמירה מיוחדת של הקב"ה: "וְהִיְתָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל לְחֶקֶת מִשְׁפָּט" (כז:יא). דין זה של ירושת הבנות נקבע לדורות ללא כל הסתייגות, וכדברי הרמב"ן על אתר: "וטעם והיתה לבני ישראל לחקת משפט – שיהיה המשפט הזה לדורות, לא בנחלת הארץ עתה בלבד". חשיבות הדבר לדורות היא כפי שלמד הרב א"י וולדנברג (שו"ת ציץ-אליעזר חט"ז סי' נב) מדברי הרשב"א בתשובתו:

ויש בהם אזהרה נוראה שלא לעקור נחלה. ומשמיענו, כי טועה וגולן הוא מי שסומך לומר שמותר משום דינא דמלכותא דינא, דבנחלות אעפ"י שזה ממון אי אפשר לעקור, לפי שנא' בפ' נחלות: "וְהִיְתָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל לְחֶקֶת מִשְׁפָּט" - לומר שחוקה זו לא תשתנה, ואין התנאי מועיל בו.

סיפור בנות צלפחד נחלק אפוא לשניים: בחלקו הראשון מועלות טענות רגשיות, ובאחרון טענות משפטיות. שני חלקים אלו מופרדים זה מזה, כיון שלטענות משפטיות דרושים תקדימים משפטיים, ואלו אינם נולדים מיד. מעניין שמשני חלקים אלה, המנצח והמחזיק מעמד לדורות הן מבחינה היסטורית הן מבחינה הלכתית הוא דווקא החלק הרגשי ובינתן היתרה של הנשים המנצחת את הפלפול המשפטי של האנשים.⁸

שלום קולין
אפרת

⁸ גם כושר התמדתן של הנשים בבעיות התוכפות, איתן יותר. ספרי קלג: "יפה כח נשים מכח אנשים"; במדבר רבה, פרשה כ"א: "אותו הדור היו נשים גודרות מה שאנשים פורצים".
* תודות לד"ר רחמים מלמד-כהן והרב אורי דסברג על ההערות ולדרורלי ריינר על ההארות.